

บทที่ 5

บทสรุปและ เสนอแนะ

สรุป

การเมืองไทยในช่วงตุลาคม 2516 ถึงตุลาคม 2519 เป็นช่วงที่ประชาธิปไตยกำลังเบ่งบานเต็มที่ แต่แล้วประชาธิปไตยซึ่งเกิดจากการเรียกร้องของ นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชน ก็อยู่ไม่นานต้องประสบกับความล้มเหลว โดยถูกคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินทำการรัฐประหารยึดอำนาจในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว หากจะดูอย่างผิวเผินแล้วก็คล้ายกับจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่นำประเทศไปสู่การเป็นประชาธิปไตย แต่แท้ที่จริงแล้ว การตื่นตัวของประชาชนในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นก็เป็นเพียงการตื่นตัวชั่วคราว ต่อเมื่อเวลาผ่านไป สภาพการณ์ก็กลับคืนสู่สภาพเดิมแท้จริงแล้วสภาพสาระสำคัญของโครงสร้างไม่ว่าจะเป็นทางสังคม เศรษฐกิจ หรือการเมือง มิได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

โดยในทางสังคม ปัจจัยหลักที่ชี้ถึงเรื่องนี้ก็คือค่านิยมทางการเมืองของประชาชน ยังคงมีลักษณะที่ไม่เอื้อต่อประชาธิปไตย คือมีค่านิยมที่มีลักษณะแบบเจ้าขุนมูลนาย ศักดินา อำนาจนิยม อนุรักษนิยม หรืออย่างที่ Almond & Verba เรียกประเภทนี้ว่าประเภท subject หรือไพร่ฟ้า คือเป็นประเภทที่ยังขาดความตื่นตัวที่อยากมีส่วนร่วมทางการเมือง จะเห็นได้จากหลังเหตุการณ์ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 มีการใช้เสรีภาพกันอย่างไม่มีขอบเขต แต่หลังจากได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2517 แล้วได้กำหนดให้มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรทั่วประเทศขึ้นในวันที่ 26 มกราคม พ.ศ.2518 ปรากฏว่าจำนวนประชาชนที่มาใช้สิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งผู้แทนราษฎรทั่วประเทศ

โดยเฉลี่ยแล้วก็ยังไม่ถึงร้อยละ 50 คือ เฉลี่ยทั่วประเทศเพียงร้อยละ 47.00¹ การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั่วประเทศครั้งต่อมาคือ ในวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2519 นั้นปรากฏว่าจำนวนประชาชนที่มาใช้สิทธิทั่วประเทศโดยเฉลี่ยกลับลดต่ำลงจากครั้งแรกไปอีกซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วมีผู้มาใช้สิทธิทั่วประเทศร้อยละ 43.99 เท่านั้น

ตารางที่ 12 สถิติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั่วประเทศ
พ.ศ. 2476 - 2519²

ครั้งที่	วันที่	จำนวนผู้แทน ราษฎร	ผู้มีสิทธิออก เสียง	ผู้ใช้สิทธิ ออกเสียง	เปอร์เซ็นต์
1	15 พ.ย. 2476	78	4,278,231	1,773,532	40.45
2	8 พ.ย. 2480	91	6,123,239	2,462,535	40.22
3	10 พ.ย. 2481	91	6,310,172	2,200,332	35.03
4	6 ม.ค. 2485	96	6,431,827	2,091,788	32.52
5	29 ม.ค. 2491	99	7,076,891	2,007,464	26.54
6	26 ก.พ. 2495	123	7,602,591	2,961,291	38.76
7	26 ก.พ. 2500	160	7,859,039	5,668,566	57.40
8	15 ธ.ค. 2500	160	9,911,118	4,370,589	40.10
9	10 ก.พ. 2512	219	14,820,180	7,285,832	49.16
10	26 ม.ค. 2518	269	18,343,486	9,473,320	47.00
11	4 เม.ย. 2519	279	20,623,430	9,072,629	43.991

¹กระทรวงมหาดไทย, กรมการปกครอง รายงานผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 4 เมษายน 2519, หน้า 133.

²เรื่องเดียวกัน

ซึ่งผลจากสถิติการมาใช้สิทธิเลือกตั้งผู้แทนราษฎรทั่วประเทศของประชาชน
 หลังวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ก็พอจะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมของประชาชน
 ในการที่อยากจะเข้ามามีส่วนร่วม และสนใจทางการเมือง ซึ่งเป็นพื้นฐานอันสำคัญในการ
 พัฒนาประชาธิปไตยนั้นเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ตื่นตัวเพียงชั่วขณะเท่านั้น แต่เมื่อวันเวลา
 ผ่านไปค่านิยมของประชาชนโดยส่วนใหญ่ทางการเมืองก็กลับสู่สภาพเดิม

นอกจากนั้นจากการสรุปโครงการกลับสู่ชนบทของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย
 โดยการประเมินผลของหัวหน้าชุดอาสาสมัคร ณ สถานพักฟื้นกรมตำรวจ
 บางละมุง จังหวัดชลบุรี ระหว่างวันที่ 3 - 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2517 พบว่าชาว
 ชนบทโดยทั่วไปยังไม่เข้าใจคำว่าประชาธิปไตย ส่วนใหญ่ไม่มีความสำนึกทางการเมือง
 ไม่เล็งเห็นความสำคัญของสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย
 สาเหตุเนื่องจากรัฐบาลแต่ละชุด นอกจากจะมีได้ใช้กลไกทางด้านการศึกษาการประชา
 สัมพันธ์ และข้าราชการเพื่อให้ชาวชนบทเข้าใจระบอบการปกครองนี้มากขึ้นแล้ว รัฐบาล
 ยังได้ใช้กลไกเหล่านี้เป็นเครื่องกีดขวางการพัฒนาประชาธิปไตยนี้ด้วย ประชาชน
 ส่วนใหญ่เข้าใจผิดคิดว่า ข้าราชการเป็นเจ้านาย ทำให้ข้าราชการได้โอกาสใช้อำนาจใน
 ทางที่ผิดจกบริการแล้ว ๆ แก่ประชาชนรวมทั้งกับกลุ่มนายทุนหาผลประโยชน์ใส่ตน ทำให้

ชาวชนบทที่มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นและยากจน¹

ในสภาพทางเศรษฐกิจ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศโดยทั่วไปยังยากจน รายได้ของประชาชนอยู่ในระดับต่ำมาก ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจน นอกจากนี้กลุ่มนายทุนที่กุมเศรษฐกิจของประเทศซึ่งมีอยู่ไม่กี่ตระกูลก็อยู่ในสภาพที่ผูกขาด และมีผลประโยชน์ร่วมกันกับผูกครอง เช่นการที่ผูกครองเข้าไปเป็นกรรมการในบริษัทต่าง ๆ มากมาย สภาพความยากจนของประชาชนมีอยู่ทั่วไป ทำให้ประชาชนต้องเอาใจใส่เกี่ยวกับเรื่องของปากท้องตลอดเวลา ไม่มีเวลาไปเอาใจใส่กับสภาพสังคมหรือความเป็นไปของบ้านเมือง ดังรายงานของอุปสรรคการเผยแพร่ประชาธิปไตยของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยที่จังหวัดอุดรธานี ว่าประชาชนมิได้ให้ความสนใจในประชาธิปไตย เนื่องจากชาวชนบททั่วไปขังใจว่าประชาธิปไตยจะช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาเกี่ยวกับปากท้องของตนได้มากนักน้อยเพียงใด คือเมื่อประชาชนยังยากจนอยู่ย่อมจะไม่สนใจในประชาธิปไตย²

ส่วนสภาพทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าการเมืองไทยนั้นมีลักษณะเป็นระบบอำมาตยาธิปไตย ซึ่งหมายถึงกลุ่มพลังที่มีอำนาจทางการเมืองนั้น อยู่กับกลุ่มข้าราชการชั้นนำของไทย ไม่ว่าจะเป็นทหาร ตำรวจ หรือพลเรือน เข้ามามีอำนาจปกครองประเทศมาตลอดและแม้บางครั้งจะมีรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนก็ไม่มีอำนาจอย่างแท้จริง ขาดประสิทธิภาพ ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศ การเมืองไทยระหว่างวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้น เป็นช่วงที่มีการตื่นตัวทางการเมืองของประชาชนกันอย่างมาก มีการเดินขบวนชุมนุมประท้วงกันมากมาย ซึ่งแผ่ขยายไปทั่วทุกหน่วยงานของสังคมไม่ว่าจะเป็น ตำรวจ ข้าราชการพลเรือน รัฐวิสาหกิจ หน่วยงานเอกชน นักโทษ หน่วยงานการกุศล เช่น กาชาด หรือแม้ว่าวงการคณะสงฆ์ ซึ่งเมื่อรวม

¹ประชาธิปไตย (10 พฤษภาคม 2517) : 5

²ประชาธิปไตย (22 เมษายน 2517) : 6

การประชุมประท้วงนัดหยุดงานในระหว่างปี พ.ศ. 2516 - 2519 รวม 1,232 ครั้ง¹ ทำให้ประชาชนทั่วไปเห็นว่าประชาธิปไตยมีแต่ความวุ่นวายในสังคม รัฐบาลพลเรือนไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลแต่งตั้งภายใต้การนำของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรี หรือรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชนภายใต้การนำของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี หรือรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชนภายใต้การนำของ ม.ร.ว. เสถียร ปราโมช ก็ตามก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความวุ่นวายไม่สงบในสังคมได้รวมทั้งปัญหาทางเศรษฐกิจ รัฐบาลที่มาบริหารและปกครองประเทศในช่วงวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้นยังคงเป็นรัฐบาลที่มีแต่อำนาจในทางนิตินัย และขาดอำนาจในทางพฤตินัยอย่างแท้จริง ในการที่จะแก้ไข้ปัญหาของประเทศให้มีประสิทธิภาพได้ ในที่สุดอำนาจทางการเมืองก็ค่อย ๆ กลับเข้าสู่กลุ่มพลังเก่าคือกลุ่มข้าราชการชั้นนำเหมือนเดิม ซึ่งจะเห็นได้จากข่าวการเตรียมการวางแผนปฏิวัติ รัฐประหารมีอยู่เป็นประจำ ในที่สุดกลุ่มพลังเก่าที่สูญเสียอำนาจทางการเมืองก็สามารถที่จะยึดอำนาจกลับคืนมาได้ โดยการทำให้รัฐประหาร โดยคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินซึ่งนำโดยพลเรือเอกสงัด ชลออยู่ เป็นหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน

โดยสาเหตุทางการเมืองพอจะสรุปเพิ่มเติมในประเด็นได้ดังนี้ ✓

1. สถาบันทางการเมืองต่าง ๆ ไม่ได้ให้การเรียนรู้ทางการเมือง (Political Socialization) ในลักษณะที่ต่อเนื่องที่จะทำให้ประชาชนได้ตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง แม้จะมีบางหน่วยงาน เช่น โครงการเผยแพร่ประชาธิปไตยของรัฐบาลก็ยังอ่อนไป

2. แนวความคิดอุดมการณ์ทางการเมือง (Political Ideology) ระหว่างกลุ่มพลังเก่าคือพวกข้าราชการชั้นนำที่มีความคิดอนุรักษนิยม มีความคิดเห็นไม่ตรงกันกลับกลุ่มพลังใหม่ เช่น กลุ่มปัญญาชน ที่มีความคิดก้าวหน้า ทำให้เกิดความขัดแย้งด้านความคิดอุดมการณ์

¹ กระทรวงมหาดไทย, กรมแรงงาน, สถิติข้อพิพาทแรงงาน 2520 หน้า 45

3. การจัดองค์การทางการเมือง (Political Organization)

ในระบอบประชาธิปไตยขาดความเข้มแข็งทางการเมือง ไม่มีความต่อเนื่อง เช่น พรรคการเมืองยังอ่อนแอ และจะถูกยกเลิกเมื่อเกิดรัฐประหารทุกครั้ง ทำให้กลุ่มพลังเก่าสามารถรวมกลุ่มทางการเมืองได้แน่นแฟ้นกว่า และมีพลังเข้มแข็งจนสามารถที่จะยึดครองอำนาจให้มีสถานะเดิมโดยการทำรัฐประหารล้มรัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้ง

4. การแสดงออกของกลุ่มพลังปัญญาชนมีมากเกินไป (Over Exercise)

ซึ่งกลุ่มพลังปัญญาชนจะเข้าไปมีบทบาทในการเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับสังคมแทบทุกวงการ จนกระทั่งทำให้ประชาชนทั่วไปมองเป็นรัฐบาลซ้อนรัฐบาล

5. การแสดงออกทางการเมืองของกลุ่มพลังปัญญาชน ขาดทิศทางที่แน่นอน

โดยในระยะแรกมีจุดมุ่งหมายเพื่อประชาธิปไตย แต่ในระยะหลังกลุ่มพลังนักศึกษามักจะมีกิจกรรมที่โน้มเอียงไปทางซ้าย ทำให้ประชาชนเกิดความสับสน เป็นเหตุให้ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนลดน้อยลง ความเข้าใจของมวลชนตามกลุ่มพวกนักศึกษาไม่ทัน ในกรณีที่กลุ่มพลังศึกษามีบทบาทแนวโน้มนำไปทางซ้าย ทำให้เกิดต่อต้านจากกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น ในที่สุดจึงนำมาซึ่งความล้มเหลวของประชาธิปไตย โดยการเกิดรัฐประหารในวันที่

6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะโดยหลักใหญ่แล้วก็ต้องแก้สาเหตุที่นำมาซึ่งความล้มเหลวของประชาธิปไตย

ในทางสังคมนิคมรัฐบาลจะต้องให้การเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางการเมืองใหม่ของประชาชนทั่วไป ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของสภาพทางสังคม โดยให้การเรียนรู้กับสังคมนิคมทางการเมืองใหม่ (Political Socialization) ตั้งแต่สภาพการอบรมภายใน

ครอบครัว เพื่อนสนิท สถานศึกษา และสื่อมวลชนต่าง ๆ¹ ต้องทำให้สัมพันธ์กันโดยมีเป้าหมายเพื่อการสร้างค่านิยมของประชาชนให้สอดคล้องและเอื้อต่อการเป็นประชาธิปไตย เพราะค่านิยมเป็นสิ่งที่มิอิทธิพลต่อการแสดงออกโดยพฤติกรรมของมนุษย์อย่างมากราค่านิยมนี้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายต่าง ๆ กันว่า

ค่านิยม หมายถึงสิ่งที่คนทั่วไป เข้าใจว่าเป็นทัศนคติหรือไม่ก็ความรู้สึก หรือไม่ก็ความเห็นในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ แม้สิ่งที่ยู้นอกเหนือธรรมชาติ เช่น นรก สวรรค์ พระเจ้า²

ค่านิยม หมายถึง แนวความคิดเกี่ยวกับสิ่งที่พึงปรารถนาเป็นสิ่งที่มิอิทธิพลต่อการเลือกปฏิบัติและการกระทำของบุคคล³

ค่านิยม หมายถึง ความนิยมชมชอบของบุคคลต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีความเกี่ยวข้องกับทัศนคติ และทำหน้าที่เป็นเกณฑ์ในใจ (Inner Criterion) ที่บุคคลใช้ตัดสินว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่น่าพึงปรารถนา ใช้เป็นเกณฑ์ในการเลือก กำหนดการกระทำในสิ่งที่เขาเห็นว่าถูกต้องเหมาะสม⁴

¹Kenneth P. Langton, Political Socialization p.20.

²กมล สมวิเชียร, ประชาธิปไตยกับสังคมไทย หน้า

³Clyde Kluckhohn, "Value and Value Orientation in the Theory of Action" in Towards General Theory of Action ed, T. Parson and E. Shils (Cambridge Mass, Harvard University Press, 1952) pp.395 - 396.

⁴Federic J. Mc.Donald, Educational Psychology (Belmont, Cal.,: Wedsworth Publishing Company Inc, 1965) p. 374.

สำหรับค่านิยมทางการเมือง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของค่านิยมนั้นในหมู่ประชาชนไทย เกิดจากสภาพโครงสร้างของสังคมไทยที่เป็นอยู่ ยังมีลักษณะที่ไม่เอื้อต่อประชาธิปไตย จากการวิเคราะห์ในบทที่ 2 พบว่าค่านิยมทางการเมืองของคนไทยมีลักษณะที่เป็น อานาจนิยม อิศระนิยม ชอบสนุกสนานอาวูโส ขาดความสำนึกทางการเมืองในเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมือง และอนุรักษนิยม ซึ่งค่านิยมเหล่านี้ไม่ช่วยในการพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย และยังเป็นอุปสรรคอีก การที่จะพัฒนาประชาธิปไตยไถ่นั้นก็จะต้องสร้างค่านิยมทางการเมืองใหม่ให้กับประชาชนทุกระดับชั้น ตั้งแต่ผู้นำประเทศลงมาให้สอดคล้องกับประชาธิปไตย ซึ่งค่านิยมทางการเมืองที่เอื้อต่อประชาธิปไตย ก็ได้นักวิชาการหลายท่านได้วิเคราะห์ไว้แล้วในบทที่ 2 ในส่วนที่เกี่ยวกับค่านิยมทางการเมืองของสังคมไทย ซึ่งถ้าหากได้มีการสร้างค่านิยมทางการเมืองใหม่ในลักษณะที่เอื้อต่อประชาธิปไตยแล้วก็จะช่วยให้มีการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยได้ โดยเฉพาะผู้นำทางการเมือง เพราะเป็น ผู้ที่มีความสำคัญที่นำการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมาก คือหากผู้นำมีวัฒนธรรมทางการเมืองในลักษณะใดแล้ว ก็จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ โดยเรื่องนี้ได้มีผลงานวิจัยของ National Opinion Survey ของมหาวิทยาลัยชิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี ค.ศ. 1967 สนับสนุนข้อเสนอแนะดังกล่าว โดยผลงานวิจัยได้สรุปชี้ถึงการที่ประเทศสหรัฐอเมริกา มีระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่เจริญและมั่นคงว่าการที่ประเทศสหรัฐอเมริกา มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มั่นคงมาร่วม 200 ปีแล้วนั้น เป็นเพราะความ รื้อรอบและความมั่นหมายของผู้นำทางการเมืองจำนวนไม่มากนักที่ต้องการสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยขึ้นในสหรัฐอเมริกา และได้วางรากฐานโดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปแบบการปกครองไว้ในรัฐธรรมนูญที่เหมาะสมและมั่นคง¹

¹ปราโมทย์ นาครทรรพ, "อนาคตของประชาธิปไตยในประเทศไทย" รัฐศาสตร์
สาร 1 (มีนาคม - เมษายน 2516) : 31

ในทางเศรษฐกิจ รัฐบาลจะต้องจัดให้มีการวางแผนระยะยาวในการที่จะยกระดับรายได้ของประชาชนทั่วไปให้สูงขึ้น โดยเพิ่มรายได้ประชากรต่อหัวให้มากขึ้นและขยายงานการพัฒนาความเจริญทั้งภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมไปสู่ส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ให้มากขึ้น งบประมาณแผ่นดินควรพิจารณาเพิ่มให้การพัฒนาเรื่องเศรษฐกิจมากกว่าที่เป็นอยู่ ให้มีการกระจายความเจริญไปสู่ชนบทโดยไม่ทุ่มเทงบประมาณ เพื่อการพัฒนาความเจริญเฉพาะในเมืองหลวงที่กรุงเทพฯ อย่างเดียวจนกระทั่งทำให้เกิดความแตกต่างความเจริญระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองอื่น ๆ มากแม้เชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่ 2 รองจากกรุงเทพฯ แต่ความเจริญยังห่างไกล และแตกต่างกับกรุงเทพฯ มากการยกระดับรายได้ของประชาชนให้สูงขึ้นจะช่วยลดความแตกต่างในเรื่องช่องว่างระหว่างชนชั้นได้ และทำให้ประชาชนทั่วไปไม่ต้องห่วงเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับปากท้องจะได้มีเวลาไปสนใจเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของสังคม ซึ่งจะทำให้ประชาชนเกิดความสนใจอยากเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง นอกจากนั้นรัฐบาลก็ต้องมีให้กลุ่มผลประโยชน์ที่เป็นนายทุนต่าง ๆ ผู้ชกาดกิจการต่าง ๆ ในทางเศรษฐกิจทั้งหมด รัฐบาลต้องเข้าควบคุมการดำเนินงานทางเศรษฐกิจของเอกชนบ้าง เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในสังคม และต้องไม่ให้ข้าราชการระดับสูงไปมีหุ้นส่วนหรือเป็นกรรมการในบริษัทการค้าต่าง ๆ

ในทางการเมือง จะต้องจัดให้มีการฝึกการเป็นประชาธิปไตยแก่ประชาชนโดยจัดให้มีการเลือกตั้งบ่อยครั้งที่ต่อเนื่องกันทั้งในระดับประเทศ เช่นการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในระดับท้องถิ่น เช่น การเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาล เป็นต้น เพื่อเป็นการฝึกนิสัยความเป็นประชาธิปไตยให้กับประชาชน

นอกจากนี้จะต้องให้มีระบบการศาลที่มีความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีโดยปราศจากการแทรกแซงจากฝ่ายบริหาร เพราะการที่จะถือว่าประเทศหนึ่งประเทศใดมีการปกครองประชาธิปไตยมากน้อยเพียงใดนั้นเมื่อกฎวิชาการเสนอว่าให้ดูที่ระบบการเลือกตั้ง และระบบการศาลว่าการเลือกตั้งของประเทศนั้นมีบ่อยครั้งและต่อเนื่องมีการเลือกตั้งที่เป็นอิสระมีความเสมอภาค และประชาชนมีเสรีภาพในการไปใช้สิทธิหรือไม่ โดย

มีวิธีการลงคะแนนเสียงแบบลับ ในทางระบบศาลก็ถือว่าผู้พิพากษามีอิสระในการที่จะพิจารณาพิพากษาอรรถคดีต่าง ๆ ให้เกิดความยุติธรรมหรือไม่ โดยปราศจากการก้าวก่ายจากฝ่ายบริหาร¹

ข้อเสนอแนะทางการเมืองอีกประการหนึ่งคือให้มีการสร้างกลไกทางการเมืองต่าง ๆ เพื่อเป็นการคานหรือดุลย์ แห่งอำนาจของพลังเก่าคือระบบราชการที่เข้ามาครอบงำทางการเมืองไทย โดยชนชั้นผู้นำราชการในระดับสูงที่เข้ามาดำรงตำแหน่งทั้งฝ่ายข้าราชการประจำและข้าราชการการเมือง เช่น การจัดให้มีระบบพรรคการเมืองที่มีความเข้มแข็งที่จะสามารถเป็นกลุ่มพลังที่มีอำนาจคอยต่อต้านกลุ่มพลังเก่าได้ และการเปิดโอกาสให้มีการจัดตั้งกลุ่มหลากหลายที่จะช่วยในการพัฒนาประชาธิปไตย

ข้อเสนอแนะอีกประการคือ ความจริงจังของผู้นำประเทศที่ต้องการเป็นประชาธิปไตย เพราะการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไม่ว่าประเทศใดก็ตามขึ้นอยู่กับความตั้งใจและความจริงจังของผู้นำประเทศที่ยึดครองอำนาจรัฐในขณะนั้น ในประเทศไทยก็เช่นกัน ถ้าหากผู้นำต้องการเป็นประชาธิปไตย ก็สามารถที่จะนำการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะทางสังคม เศรษฐกิจหรือการเมืองให้เอื้อต่อการเป็นประชาธิปไตยได้ เพราะประชาชนนั้นมักจะทำตามการนำของรัฐบาลอยู่แล้ว ซึ่งข้อเสนอแนะนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี ซึ่งบริหารงานปกครองประเทศระหว่างวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2518 ถึงวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2519 ก็ได้ให้ทัศนะการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยว่า อยู่ที่ความจริงจังและคนที่เหมาะที่สุดที่จะเริ่มเป็นประชาธิปไตย คือ ตัวนายกรัฐมนตรี ก็จะต้องทำตัวให้เป็นอัครมหาเสนาบดีคนสุดท้ายและเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรก หมายถึงจะต้องปกครองข้าราชการประจำด้วยวิธีเก่าเช่นนั้นไปก่อน แต่ขณะเดียวกันก็ต้องพยายามเลิกระบบเก่าของตัวเองทำตัวเองให้เป็นนายกรัฐมนตรีในระบบประชาธิปไตยเต็มแบบ²

¹ คำบรรยายในชั้นเรียนปริญญาโท วิชา Comparative Constitutional and Legal System พงศ์เพ็ญ ศกุนตาภัย, ผู้ช่วยศาสตราจารย์, มิถุนายน 2516

² สยามรัฐ (25 มิถุนายน 2523) : 22